

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Jakob Lindholm

Den negativa religionsfriheten

- Med fokus på skolavslutningen

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Jesper Blomberg

Termin: VT 16

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRKORTNINGAR	5
1 INLEDNING	6
1.1 Bakgrund	6
1.2 Syfte	6
1.3 Frågeställning	6
1.4 Avgränsningar	7
1.5 Metod och perspektiv	7
1.6 Material	8
1.7 Forskningsläge	8
1.8 Disposition	9
2 VAD ÄR RELIGIONSFRIHET?	10
2.1 En positiv och en negativ frihet	10
2.2 Positiv religionsfrihet i regeringsformen	10
2.2.1 Begränsningar	10
2.3 Positiv religionsfrihet i Europakonventionen	11
2.3.1 Begränsningar	11
3 NEGATIV RELIGIONSFRIHET	13
3.1 Negativ religionsfrihet i regeringsformen	13
3.1.1 Vad och vem skyddas?	13
3.2 Negativ religionsfrihet i Europakonventionen	14
3.2.1 Staternas tolkningsutrymme	14
3.2.2 Europadomstolens praxis	16
3.2.3 Begränsningar	21
4 DEN SVENSKA SKOLAN	22
4.1 Skolplikten	22

4.2	En icke-konfessionell skola	22
4.3	Skolavslutningat, högtider och religiösa traditioner	23
4.4	Sammanfattningsvis	25
5	ANALYS	27
5.1	Traditionens betydelse och staternas tolkningsutrymme	27
5.2	Kyrkan som lokal	28
5.3	Psalmer	30
5.3.1	Psalm som allsång	30
5.3.2	Att lyssna på psalm	32
5.4	Slutsats	33
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	35
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	37

Summary

In some Swedish municipal primary schools a common gathering in the local church at the end of every term is a well established tradition. The National Agencies for Education (Skolverket and Skolinspektionen) have come to the conclusion that these gatherings can take place in a church and that a certain degree of religious activities can take place, for example the singing of religious hymns. However, there is no support for this tradition to be found in Swedish legislation. Due to this the Education Committee (Utbildningsutskottet) stated that they support a modification in domestic law that states the right for schools to have these traditional gatherings in a local church. The goal seems to be to convert the practice already stated by the authorities into written law.¹

The purpose of this essay is to examine if the practice from the National Agencies for Education is compatible with the freedom of religion. In order to decide this we must first examine the limitations of this particular freedom. This will be done by examining and comparing the Swedish constitutional law, the European Convention on Human Rights, practice from the European court of Human Rights and practice from the domestic authorities.

The essay strives to give a better picture over the freedom of religion and the practice linked to it. The essay discusses the balance between different protected interests and which of these that will prevail. The different protected interest are discussed and analyzed.

Swedish legislation of today requires students to participate in these gatherings, which leads to the question if the students' freedom of religion is being violated. There are arguments both for and against the view that religious elements at these gatherings are violating the students' freedom of

---

¹ Olsson, Lova, Svenska Dagbladet och TT, Svenska Dagbladet.

religion. In my view school gatherings in a church is compatible with the Swedish constitutional law and the European Convention on Human Rights. School gatherings with religious elements such as the singing of religious hymns are, however, in my opinion violating the students' freedom of religion.

Sammanfattning

I vissa svenska kommunala grundskolor har skolavslutningar i kyrkan länge varit en tradition. Skolverket och skolinspektionen uttalar att skolavslutningar får hållas i kyrkan och att vissa religiösa inslag så som psalmsång får förekomma. I svensk lagstiftning finns dock inget direkt stöd för att skolavslutningar får hållas i kyrkan. Med anledning av detta meddelade riksdagens utbildningsutskott i april 2016 att man är för att en lagändring ska ske som slår fast att skolor får hålla sina avslutningar i kyrkan. Målet tycks vara att slå fast den praxis som skolverket och skolinspektionen redan tillämpar.²

Uppsatsen syfte är att undersöka om den praxis som skolverket och skolinspektioner ställt upp verkligen är förenligt med skyddet för den negativa religionsfriheten. För att avgöra detta kommer uppsatsen behöva fastställa de gränsdragningar som kan anses finnas för den negativa religionsfrihetens omfattning. För att komma fram till detta krävs en undersökning och jämförelse mellan regeringsformen, EKMR, Europadomstolens praxis och myndighetspraxis.

Uppsatsen strävar efter att ge en klarare bild av den negativa religionsfriheten och den praxis som är knuten till den. Vidare diskuteras avvägningen mellan olika skyddade intressen och vilket av dessa intressen som ska väga tyngs. Dessa intresseavvägningar diskuteras sedan i analysen.

Den svenska lagstiftningen uppställer idag ett krav på elevers närvaro vid skolavslutningarna, vilket aktiverar frågan kring om elevernas negativa religionsfrihet kan anses kränkas av religiösa avslutningar. Kring denna fråga kan det föras argument för och emot att de religiösa traditionerna kränker elevernas rättigheter. Enligt min mening är skolavslutningarna i kyrkans lokaler förenliga med regeringsformen och EKMR.

---

² Olsson, Lova, Svenska Dagbladet och TT, Svenska Dagbladet.

Skolavslutningarnas religiösa innehåll, däribland psalmsången, anses dock i min mening stå i strid med Europakonventionen och den negativa religionsfriheten.

Förkortningar

EKMR (Europakonventionen)

Den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna

Europadomstolen

Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter

RF

Regeringsformen

Skoll

Skollagen (2010:800)

1 Inledning

1.1 Bakgrund

I december 2013 kunde Svenska Dagbladet avslöja att den dåvarande alliansregeringen tänkte föreslå en ändring av skollagen, vilken en gång för alla skulle så fast än rätt för skolorna att hålla skolavslutningar i kyrkan med visst religiöst innehåll. En utredning tillsattes och promemorian skulle skickas ut på remiss. Avsikten tycks vara att lagfästa den praxis som Skolverket och Skolinspektionen redan tillämpar.³ Förslaget har dock aldrig bli verkligheten under mandatperioden. Den 28 april 2016 kunde dock tidningen meddela att riksdagens utbildningsutskott beslutat att lagen skall ändras så att skolavslutningar får äga rum i kyrkor. Utskottet uppmanar nu nuvarande regering att återkomma med ett förslag om att konfessionella inslag ska få förekomma i de offentliga skolornas utbildning.⁴ Frågan som nu uppstår är om en sådan ändring verkligen är förenlig med den negativa religionsfriheten? Skulle det rent av kunna stå i strid med grundlagarna och Sveriges åtaganden enligt Europakonventionen?

1.2 Syfte

Syftet med denna uppsats är att undersöka om skolavslutningar med konfessionella inslag kan anses förenliga med Regeringsformens och Europakonventionens skydd för den negativa religionsfriheten. Detta föranleder en undersökning av vilka intressen som ges företräde framför andra skyddsvärda intressen.

1.3 Frågeställning

Frågeställningen kommer att centreras kring avvägningen mellan intresset av bevarande av traditioner, kultur och historia i relation till elevernas negativa religionsfrihet. I viss mån kommer även intresseavvägningen

---

³ Olsson, Lova, Svenska Dagbladet.

⁴ TT, Svenska Dagbladet.

mellan den positiva och negativa religionsfriheten beröras. Är ett lagstöd för offentliga skolors rätt att hålla avslutningar i kyrkan med religiöst innehåll verkligen förenligt med grundlagen och Sveriges åtaganden med anledning av Europakonventionen eller strider detta mot den negativa religionsfriheten?

1.4 Avgränsningar

Uppsatsen är inte avsedd att diskutera den positiva delen av religionsfriheten. Den del i uppsatsen som berör religionsfrihetens positiva aspekt är endast tänkt att ge en ytterst grundläggande förståelse. Endast intressen av juridisk betydelse för frågeställningen kommer att behandlas. Frågeställningen och uppsatsen är vidare begränsad till avslutningar i den kommunala grundskolan. Denna avgränsning motiveras med anledning av konfessionella friskolors särställning samt av skolplikten som gäller för grundskolor i Sverige. Tyvärr finns det inte utrymme att behandla processuella bestämmelser i denna uppsats, varför läsaren uppmanas att själv skaffa sig en förståelse för olika institutioners förhållande till varandra. Den praxis som tas upp är tänkt att belysa frågeställningen ovan och behandlar således inte varje aspekt av den negativa religionsfriheten.

1.5 Metod och perspektiv

Frågeställningen kommer att behandlas med utgångspunkten i ett kritiskt perspektiv med fokus på eleverna och deras negativa religionsfrihet. Uppsatsen kommer att behandla gällande rätt, argument för och emot olika intressens tyngd och slutligen en egen reflektion kring vilken tyngd olika intressen ges i praktiken och konsekvenserna av detta. Under skrivandets gång har en rättsdogmatisk metod använts med utgångspunkt i rättskällorna.⁵

---

⁵ Korling & Zamboni, 2013, s. 21.

1.6 Material

Det material som används består till stor del av lagstiftning, konventioner, förarbeten och praxis. Doktrin i form av juridiska avhandlingar och lagkommentarer har studerats och använts för att fördjupa resonemangen. Framförallt böckerna *Religionsfrihetens rättsliga ramar*, *Enkvist och Bed och Arbeta*, *Fahlbeck* har studerats och jämförts för att tillsammans kunna ge en så klar bild av rättsläget som möjligt. Utöver den praxis som Europadomstolens och Högsta Domstolens tillhandahåller har även beslut från Europakommissionen och beslut från skolinspektionen använts. Vidare har även skolverkets riktlinjer angående bland annat skolavslutningar i kyrkan använts. Nyhetsartiklar från Svenska Dagbladet har inkluderats i inledningen för att ge läsaren en förståelse för de lagändringar som kan komma att ske i framtiden.

1.7 Forskningsläge

Det finns väldigt lite svensk domstolspraxis som berör den negativa religionsfriheten. Den praxis som finns tenderar att lägga fokus på exempelvis yttrandefrihet, diskriminering eller den positiva religionsfriheten. Den negativa religionsfriheten berörs i ytterst begränsad omfattning. Europadomstolen har i ett fåtalet avgöranden berört den negativa religionsfriheten separat. Både *Viktoria Enkvist* och *Reinhold Fahlbeck* diskuterar den negativa religionsfriheten och olika aspekter av den. Resonemanget baseras på praxis från Europadomstolen. Huvudfokus i bägge böckerna synes dock inte ligga på den negativa religionsfriheten, utan snarare omfattningen av och möjligheten till begränsningar av den positiva religionsfriheten.

Det nyss sagda kan appliceras på hela forskningsområdet. Tendensen är att fokus i såväl praxis, förarbeten och doktrin ligger på den positiva religionsfriheten och möjligheten att begränsa denna. Problemet är således att den negativa religionsfriheten i stor utsträckning är praxisstyrd, samtidigt

som det råder en brist på praxis. Detta leder till svårigheter för såväl utformandet av doktrin som de praktiska utövarna.

1.8 Disposition

Uppsatsen tar sin utgångspunkt i en kort redogörelse för den positiva religionsfriheten i andra kapitlet. En längre redogörelse av den negativa religionsfriheten görs sedan i det tredje kapitlet. Häri inkluderas en redogörelse för staternas tolkningsutrymme och europadomstolens praxis på området. I uppsatsens fjärde kapitel berörs frågor kring den negativa religionsfriheten förhållande till skolavslutningar i kyrkan. Detta kapitel syftar till att ge insyn i hur de principer som presenterats i föregående kapitel efterlevs i praktiken. I det avslutande kapitlet avslutas uppsatsen med en analys.

2 Vad är religionsfrihet?

2.1 En positiv och en negativ frihet

Religionsfriheten kan sägas bestå av två olika sidor, en positiv och en negativ. Den positiva friheten omfattar *rätten till* en religion och en rätt att utöva den. Den negativa friheten omfattar *rätten från* religion dvs. en rätt att inte tillhöra en religion och således inte heller behöva utöva en religion.⁶

2.2 Positiv religionsfrihet i regeringsformen

För att kunna förstå syftet och funktionen med den negativa religionsfriheten krävs också en förståelse kring den positiva religionsfriheten. I 2 kap. 1 § p. 6 Regeringsformen (RF) stadgas den rättighet som vi kallar den *positiva* religionsfriheten. Paragrafen lyder ”Var och en är gentemot det allmänna tillförsäkrad... religionsfrihet: frihet att ensam eller tillsammans med andra utöva sin religion”.

2.2.1 Begränsningar

Religionsfriheten så som den stadgas i regeringsformen är absolut, dvs. den får inte inskränkas. I praktiken finns dock möjlighet till begränsning annorlunda ut, något som framgår av bland annat förarbetena till regeringsformen.

I 1973 års fri- och rättighetsutredning betonas att de rättigheter som skyddas i grundlag måste kunna begränsas för att kunna tillgodose väsentliga samhälleliga och enskilda intressen.⁷ Religionsfriheten innebär därför inte en rätt att t.ex. slippa värnplikt på grund av sin religiösa åskådning. I utredningar framgår att de delar av religionsfriheten som sammanfaller med andra fri- och rättigheter t.ex. yttrandefriheten, bör vara relativa.⁸ Här

---

⁶ Fahlbeck s. 185.

⁷ SOU 1975:75 s. 91.

⁸ SOU 1975:75 s. 325f.

igenom öppnas möjligheten till att *i praktiken* se religionsfriheten som en relativ rättighet.

Av propositionen framgår dock att de delar av religionsutövningen som inte kan anses betraktas som utflöden av de andra opinionsrättigheter skall åtnjuta ett absolut skydd.⁹ Religionsfriheten synes alltså inte vara menad att vara en absolut rättighet *i praktiken*, så som regeringsformen lite missledande antyder, utan snarare en relativ rättighet med ett starkt skydd. De moment i religionsutövningen som närmast är att betrakta som utflöden av andra friheter får således begränsas i enlighet med vad som gäller för dessa friheter.

2.3 Positiv religionsfrihet i Europakonventionen

Europakonventionen (EKMR) gäller numera som lag i Sverige. Genom stadgandet i 2 kap. 19 § RF framgår att lag eller annan föreskrift inte får stå i strid med Sveriges åtaganden enligt konventionen.

Liksom i regeringsformen finner vi även ett skydd för religionsfriheten i Europakonventionens bestämmelser. Enligt konventionens artikel 9 skall var och en ha rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet. Här ges en uttrycklig rätt att byta religion eller tro samt att ensam, eller tillsammans med andra, offentligt eller privat, utöva sin religion eller tro genom gudstjänst, undervisning, sedvänjor och ritualer.

2.3.1 Begränsningar

Artikeln 9 EKMR har dock även ett andra stycke som markerar att vi, till skillnad från religionsfriheten regeringsformen, i viss mån har att göra med relativa rättigheter. Begränsningar i utövandet av religionen eller tron får göras genom lag om begränsningarna är nödvändiga i ett demokratiskt samhälle med hänsyn till den allmänna säkerheten eller till skydd för allmän

---

⁹ Prop. 1975/76:209 s. 115.

ordning, hälsa eller moral eller till skydd för andra personers fri- och rättigheter. Religionsfriheten i artikel 9 kan delas upp i två delar, en inre del och en yttre del. *Den inre delen* (forum internum) avser själva åsikten dvs. rätten att inneha en religion. Den inre delen av religionsfriheten är absolut och här tillåts inga begränsningar. *Den yttre delen* (forum externum) rör själva utövandet av religionen. Forum externum är enligt ordalydelsen absolut, men här tillåts dock begränsningar och preciseringar så länge detta sker i enlighet med artikel 9(2).¹⁰

---

¹⁰ Enkvist s. 109 och Fahlbeck s. 160.

3 Negativ religionsfrihet

3.1 Negativ religionsfrihet i regeringsformen

Inte bara *rätten till* en religion (positiv religionsfrihet) skyddas i regeringsformen utan även *rätten att stå utanför* religion (negativ religionsfrihet) skyddas i 2 kap. 2 § RF. Först och främst får ingen av det allmänna tvingas att ge tillkänna sin religiösa åskådning. Vidare sägs att ingen av det allmänna får tvingas till att medverka i opinionsbildningar, demonstrationer eller att tillhöra ett trossamfund. Skyddet är absolut dvs. de negativa opinionsrättigheterna kan inte begränsas då RF inte ger en sådan möjlighet.

3.1.1 Vad och vem skyddas?

Det är viktigt att komma ihåg att det skydd som anges i 2 kap 2 § generellt sätt enbart gäller gentemot det allmänna. Paragrafen är alltså i huvudsak inte inriktad på relationen mellan två privata subjekt, utan relationen mellan den enskilde och det allmänna. Paragrafen skyddar inte bara svenska medborgare, vilket tidigare lydelse vilseledande antytt, utan gäller för alla som vistas här. Paragrafen har därför omformulerats så att uttrycket "varje medborgare är gentemot det allmänna skyddad mot" ersatts med "ingen får av det allmänna tvingas".¹¹

Den negativa religionsfriheten i RF 2 kap. 2 § omfattar rätten att inte av det allmänna tvingas tillhöra ett trossamfund. Av ordalydelsen i 2 kap. 2 § kan vi vidare utläsa att ingen ska tvingas röja sin religiösa åskådning. Återigen talar vi om den enskilde gentemot det allmänna. 2 kap. 25 § 1st p. 2 stadgar dock att begränsningar i denna rättighet får göras för andra än svenska medborgare. För de som saknar svenskt medborgarskap gäller alltså inte den

---

¹¹ Prop. 2009/10:80 s. 249.

negativa religionsfrihetens absoluta rättighetsskydd, istället är denna rättighet i viss mån relativ.

I brist på praxis, i synnerhet prejudicerande sådan, är det svårt att säga att den negativa religionsfriheten i regeringsformens mening åtnjuter ett mer omfattande skydd än ordalydelsen tillåter. Det synes med anledning av detta vara svårt att hävda att skolavslutningarna i kyrkan bryter mot den negativa religionsfriheten så som den uttrycks i regeringsformen.

3.2 Negativ religionsfrihet i Europakonventionen

Ett skydd för den negativa religionsfriheten finns inte uttryckligen stadgat i artikel 9 EKMR men den anses, som snart ska beskrivas, i praxis och doktrin ändå skyddad genom artikeln. Vid tillkomsten av artikelns andra stycke skulle bland annat Sverige och Turkiet komma att motsätta sig artikelns formulering. För Sveriges del grundades missnöjet i att man ville behålla Svenska Kyrkans särställning som statskyrka. Lösningen på denna oro skulle komma att bli konventionsländernas tolkningsutrymme.¹²

3.2.1 Staternas tolkningsutrymme

Staternas tolkningsutrymme eller nationell bedömningsmarginal som det ibland även kallas (eng. Margin of appreciation)¹³ skall ses i ljuset av konventionsstaternas olika förhållningssätt till religionen. De fördragsslutande staterna har varierande historia beträffande religionens förhållande till staten och religionens roll i samhället vilket vållat svårigheter när det kommer till att fastställa en fast norm.¹⁴ I bristen på en gemensam fast norm har en marginal för bedömningar utvecklats som tillfaller varje konventionsstat. I praxis har det dock samtidigt betonats att det ankommer på konventionsorganen att pröva gränserna för

---

¹² Enkvist s. 101.

¹³ Jmf. Enkvist s. 117 och Fahlbeck s. 160.

¹⁴ Enkvist s. 117.

tolkningsutrymmet dvs. pröva om en konventionsstat har överskridit sin bedömningsmarginal eller ej.¹⁵

Europadomstolen fann i fallet *Murphy mot Irland*¹⁶ att det i vissa fall som rör religion och tro kan finnas en möjlighet till ett vidare tolkningsutrymme än vad som normalt anses falla inom ramarna för staternas tolkningsutrymme. Vad som kan anses utgöra en kränkning kan variera stort från tillfälle till tillfälle och från plats till plats. Av denna anledning fann domstolen att de nationella myndigheterna har en större möjlighet än internationella domare att avgöra vad som kan utgöra en kränkning i det egna landet.

Även om staternas tolkningsutrymme utvidgats i frågor som rör religionsfriheten är inte detta tolkningsutrymme obegränsat vilket domstolen framhäver i *Wingrove mot Storbritannien*¹⁷. Domstolen uttalar att det är Europadomstolen som har sista ordet kring eventuella nationella begränsningars förenlighet med konventionen. Detta betyder i praktiken att det är domstolen som sätter de definitiva ramarna för staternas tolkningsutrymme och har möjligheten att ingripa i de fall man anser att gränserna för tolkningsutrymmet har överträtts. Detta förutsätter dock givetvis att fallet dras framför europadomstolen.

I *Fallet Dogru*¹⁸ betonar domstolen den känsliga avvägningen mellan stat och kyrka och tolkningsutrymmets roll i detta sammanhang. Fallet avsåg bland annat Frankrikes sekulära samhällskultur i förhållande till den enskildes religionsfrihet och rätten att bära slöja under idrottslektionen. Domstolen slog fast att en begränsning av religionsfriheten med anledning av Frankrikes sekulära samhällskultur framstår som legitim utifrån de värden som konventionen vilar på. Domen betonar vikten av att se staternas

---

¹⁵ Fahlbeck s. 160.

¹⁶ *Murphy mot Irland* (44179/98), 10 juli 2003.

¹⁷ *Wingrove mot Storbritannien* (17419/90), 25 november 1996.

¹⁸ *Dogru mot Frankrike* (27058/05), 4 december 2008.

tolkningsutrymme mot bakgrund av statens relation till kyrkan i det egna landet.

Tolkningsutrymmet ger sålunda varje enskild konventionsstat en möjlighet att utveckla en unik syn på acceptabla inskränkningar i religionsfriheten. Det är dock viktigt att komma ihåg att Europadomstolen fortfarande sätter de definitiva ramarna för tolkningsutrymmet.

3.2.2 Europadomstolens praxis

Artikel 9 EKMR stadgar, som redan nämnts, inte uttryckligen ett skydd för den negativa religionsfriheten. Detta betyder dock inte att artikeln inte erbjuder ett sådant skydd. Grunden för den negativa religionsfriheten finner vi i de så kallade Kokkinakis-principerna som härleds från fallet *Kokkinakis mot Grekland*¹⁹. Domstolen uttalade att artikel 9 som innesluter tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet är en av grunderna i ett ”demokratiskt samhälle” i konventionens mening. Inte bara är den viktig för troende och religiösa utan utgör även en viktig tillgång för ateister, agnostiker, skeptiker och de som väljer att helt stå utanför en religion.

Principen stadgar även att artikel 9 innefattar friheten att ha eller att inte ha en religiös övertygelse och friheten att utöva eller att inte utöva sin religion. Denna senare del tillkom efter ett uttalande domstolen gjorde i ett senare avgörande, närmare bestämt *Buscarini mot San Marino*²⁰.

Fahlbeck hävdar dock att det faktiskt redan genom ordalydelsen i artikel 9 EKMR går att utläsa ett skydd för den negativa religionsfriheten. Detta då ordalydelsen öppnar upp för att även motsatsen till rätten att ha en tro eller religiös åsikt (forum internum) samt motsatsen till rätten att utöva sin religion (forum externum) omfattas. Rätten avser alltså frihet till tanke, samvete och religion av vilket innehåll som helst. Således omfattas även rätten att inte ha någon religion eller inte behöva utöva någon religion. Detta

---

¹⁹ Kokkinakis mot Grekland (14307/88), dom 25 maj 1993.

²⁰ Buscarini och andra mot San Marino (24645/94), dom 18 februari 1999.

omfattar då rimligtvis också rätten att lämna ett religiöst samfund eller kyrka. Även en rättighet för tvivlande, sökande, osäkra, agnostiker, oberörda, likgiltiga, negativa eller motståndare omfattas. Så långt verkar det finnas betydande likheter mellan artikel 9 EKMR och 2 kap. 2 § RF.

Fahlbeck går dock längre än så och hävdar att även rätten att inte behöva utsättas för andras religiösa uttrycksformer (manifestationer) skyddas.²¹

Enligt detta resonemang är den enskilde även skyddad mot religiösa *manifestationer* och *uttryck* från det allmänna. Europadomstolen har endast två gånger, i fallen *Buscarini mot San Marino* och *Lautsi mot Italien* berört den negativa religionsfriheten separat.²²

Det första fallet *Buscarini mot San Marino*²³ rörde kravet på att nyvalda parlamentsledamöter skulle avlägga en ed på ”de Heliga Evangelierna”. Frågan skulle centreras till möjligheten att begränsa den negativa religionsfriheten i enlighet med art. 9(2) EKMR. Som tidigare nämnts uppställs krav på att begränsningen ska ta formen av lag och att begränsningen är nödvändig i ett demokratiskt samhälle. Med anledning av kravet på ”nödvändig i ett demokratiskt samhälle” gjorde staten San Marino gällande att eden utgjorde ett löfte om lojalitet till de republikanska värderingarna och att uttrycken i eden förlorat sin ”ursprungliga religiösa prägel”. Vidare belyste San Marino statens historiskt nära relation till kristendomen, men hävdar att edens religiösa betydelse idag har ersatts med behovet av att upprätthålla allmän ordning i form av social sammanhållning och medborgarnas tro på deras traditionella institutioner. Allmän ordning utgör nämligen ett skyddet intresse i artikel 9 (2) EKMR. Det skulle därför, enligt San Marino, vara olämpligt för domstolen att kritisera det tolkningsutrymme som staten måste ha i dessa frågor. Europadomstolen gick dock inte på denna linje utan betonade istället starkt vikten av den negativa religionsfriheten och citerade ordagrant Kokkinakis-principerna. Eftersom den religiösa Eden mot bakgrund av San Marinos utläggning inte

---

²¹ Fahlbeck s. 145f.

²² Fahlbeck s. 147f.

²³ *Buscarini och andra mot San Marino* (24645/94).

godtogs som nödvändig i ett demokratiskt samhälle konstaterade domstolen att den bröt mot art. 9 EKMR.

Domstolen har alltså på ett tydligt sätt tagit avstånd från tanken att den negativa religionsfriheten får begränsas på sådant sätt att den enskilde tvingas utöva religiösa moment och att detta inte kan motiveras med att det är ”nödvändigt i ett demokratiskt samhälle”. Genom domen satte domstolen de yttersta ramarna för San Marinos tolkningsutrymme.

Avgörandet *Lautsi mot Italien*²⁴ rör de krucifix som fanns upphängda på klassrumsväggarna i en skola i Italien. Fallet är speciellt eftersom det prövades av både första kammaren och domstolen i stor sammansättning. Här behandlas först resonemangen som fördes i första kammaren och därefter domen från domstolen i stor sammansättning.

Vid prövningen i första kammaren belystes relationen mellan artikel 9 EKMR och artikel 2 i protokoll 1 i samma konvention. Den senare stadgar för det första att ingen får förvägras rätten till utbildning, för det andra att vid utövandet av utbildnings- och undervisningsverksamhet ska staten respektera föräldrarnas rätt att tillförsäkra sina barn sådan utbildning och undervisning som står i överrensstämmelse med föräldrarnas religiösa och filosofiska övertygelse.

Italien argumenterade för att även om krucifixet visserligen är en religiös symbol så har det även andra bibetydelser som alla, oavsett religion, kan förstå och uppskatta t.ex. etiska värden och värderingar som gäller även utanför den kristna tron, såsom icke våld och alla likas värde. Italiens historiska kontext till kristendomen togs också upp som ett argument. Domstolen anförde dock att krucifixet har ett antal betydelser men bland vilka den religiösa betydelsen är dominerande. Beträffande bibetydelserna och den historiska kontexten hänvisade domstolen till avgörandet *Buscarini och andra mot San Marino*. Vidare slogs fast att den negativa

---

²⁴ Lautsi och andra mot Italien (30814/06), dom 18 mars 2011.

religionsfriheten inte är begränsad till rätten att slippa religiösa riter eller religiös undervisning. Den negativa religionsfriheten omfattar även rätten att slippa religiösa symboler som uttrycker, direkt eller indirekt, en tro, religion eller ateism. Denna negativa rättighet förtjänar särskilt skydd om det är staten som uttrycker övertygelsen och den oliktankande (den enskilde) är placerade i en situation som denne inte kan avvika ifrån utan att vidta oproportionerliga ansträngningar som innebär uppoffringar. Domstolen var av åsikten att stater ska avhålla sig från att tvinga på någon övertygelser i situationer där personen är i beroendeställning till staten eller i situationer där denne är särskilt utsatt. Skolan är ett sådant exempel och där övertygelsen tvingas på elever som, beroende på mognad, saknar förmåga till kritiskt tänkande och möjligheten att distansera sig själv från religiösa manifestationer. Domstolen fann att Italien brutit mot art. 2 i protokoll 1 tillsammans med art. 9 EKMR genom ett otillåtet intrång i såväl föräldrarnas som elevernas negativa religionsfrihet.²⁵

Denna dom ger således *Fahlbeck* stöd för resonemanget att den negativa religionsfriheten även omfattar en rätt att inte utsättas för andras religiösa manifestationer (i vart fall från det allmänna). Domstolen i stor sammansättning kom dock fram till en helt annan slutsats än första kammaren. Det ska tilläggas att *Fahlbeck* aldrig fick möjlighet att kommentera domen som gavs av domstolen i stor sammansättning i sin bok *Bed och arbete* då den utkom i tryck samma år som den andra domen och boken inte har givits ut i ny upplaga.

Den italienska regeringen ansökte 2010 om att få målet hänskjutet till domstolen i stor sammansättning (Grand Chamber), vilket också beviljades. Domstolen ansåg visserligen att krucifixet till övervägande del utgör en religiös symbol men betonade att inga bevis för krucifixets inverkan på eleverna lagts fram framför domstolen. Med anledning av Italiens argumentation kring traditionen och historiken kring krucifixen i skolan anförde domstolen att beslut rörande traditioners vara eller icke vara faller

---

²⁵ Första kammaren, Lautsi och andra mot Italien (30814/06), dom 3 november 2009.

inom staternas tolkningsutrymme. Detta befriar dock inte staten från det ansvar som åligger den enligt konventionen och dess protokoll. Krucifixet ansågs dock utgöra en passiv symbol som inte kan anses ha samma inverkan på eleverna som exempelvis religiösa tal eller deltagande i religiösa aktiviteter. Första kammaren ansåg tvärtom att krucifixet utgjorde en kraftfull extern symbol i den meningen som uttryckts i *Dahlab-målet*²⁶. Målet *Dahlab* rörde möjligheten att förbjuda en lärarinna att bära slöja vid undervisningen med hänsyn till skyddet för elevernas och föräldrarnas religionsfrihet och principen om konfessionell neutralitet innesluten i inhemsk lagstiftning. Begränsningen ansågs inte strida mot art. 9 EKMR och föll inom ramen för statens bedömningsmarginal.

I *Lautsi och andra mot Italien* fann dock domstolen i stor sammansättning att förutsättningarna i fallen var för olika för att kunna jämföras, en åsikt som *Enkvist* ansluter sig till.²⁷ Mot bakgrund av detta fann domstolen att Italien inte brutit mot art. 2 protokoll 1 och att inget separat problem uppstått med hänsyn till art. 9 EKMR.²⁸ Krucifixen kunde med andra ord hänga kvar i de italienska skolorna. Målet har stor betydelse även vad gäller utformningen av den negativa religionsfriheten i svenska skolor, vilket ska belysas i det avslutande kapitlet.

Domstolen i stor sammansättning (*Lautsi och andra mot Italien*) verkar dock ha öppnat upp för att domen inte nödvändigtvis även gäller beträffande religiösa tal eller deltagande i religiösa aktiviteter.²⁹ Mer ”aktiva handlingar” synes alltså fortfarande kunna bryta mot art. 9 EKMR och art. 2 protokoll 1, varför *Fahlbecks* resonemang fortfarande kan tillmätas relevans.

---

²⁶ *Dahlab mot Schweiz* (42393/98), dom 15 februari 2001.

²⁷ *Enkvist*, s. 235.

²⁸ Domstolen i stor sammansättning - *Lautsi och andra mot Italien* (30814/06), dom 18 mars 2011.

²⁹ Domstolen i stor sammansättning - *Lautsi och andra mot Italien* §72.

3.2.3 Begränsningar

Den negativa religionsfriheten gränser är svåra att fastställa då den negativa religionsfriheten saknar en utövningsform. I praktiken vore det näst intill omöjligt att bedöma gränserna för den negativa religionsfrihet utan att placera ett intresse på andra sidan just eftersom den negativa rätten utgör ett motstånd till ett positivt intresse. Den negativa religionsfrihetens motpol måste dock inte utgöras av andras positiva religionsfrihet, utan kan även bestå i andra intressen så som tradition och kultur.³⁰ I övrigt gäller samma regler för möjligheten att begränsa den negativa religionsfriheten som för den positiva, se kap. 2.3.1.

---

³⁰ Jmf. *Lautsi mot Italien* och *Buscarini mot San Marino*.

4 Den svenska skolan

4.1 Skolplikten

De svenska grundskolornas verksamhet styrs i stor utsträckning av Skollagen (2010:800). I Sverige gäller skolplikt för barn bosatta i landet enligt 7 kap. 2 § Skollagen (SkOLL). Enligt 7 kap. 10 och 12 §§ samma lag inträder skolplikten som huvudregel på höstterminen det kalenderår då barnet fyller sju år och upphör som huvudregel då eleven avslutat vårterminen det nionde året efter det att eleven påbörjat skolplikten. Skolplikten innebär, enligt 7 kap. 17 §, att eleven ska delta i den verksamhet som skolan anordnar för att ge avsedd utbildning. Befrielse från obligatorisk närvaro i undervisningen kan enligt 7 kap. 19 § bara ges om synnerliga skäl föreligger.

4.2 En icke-konfessionell skola

Skollagens 1 kap. 6 § stadgar att utbildning vid en skolenhet med offentlig huvudman ska vara icke-konfessionell. Enligt 2 kap. 2 § Skollagen är det som huvudregel kommuner som är huvudmän för grundskolorna. För att kunna reda ut vissa frågor kring den negativa religionsfriheten i skolan är det viktigt att vi i sammanhanget skiljer på uttrycken utbildning och undervisning. Undervisning definieras i 1 kap. 3 § så som ”sådana målstyrda processer som under ledning av lärare eller förskollärare syftar till utveckling och lärande genom inhämtande och utvecklande av kunskaper och värden” och utbildning definieras i samma paragraf så som ”den verksamhet inom vilken undervisning sker utifrån bestämda mål”.

Utbildning är en samlingsbeteckning för olika verksamhetsformer i skolan och är således ett bredare begrepp än undervisning. Utbildning omfattar t.ex. även raster, skolmåltider, utflykter och praktik.³¹

---

³¹ Prop. 2009/10:165 s. 218.

4.3 Skolavslutningat, högtider och religiösa traditioner

Frågan om skolavslutningar i kyrkan återkommer regelbundet före jul och inför läsårsslutet i juni. Intresset av tradition och kultur ställs mot elevernas negativa religionsfrihet. Skolavslutningars syfte och innehåll faller enligt Skolverket inte in under definitionen av undervisning i skollagens mening. Skolavslutningen ses därför som en del av utbildningen, men inte en del av undervisningen. Detsamma gäller för samlingar vid andra högtider (t.ex. lucia och påsk).³² Skolinspektionen har dock i flertalet avgöranden slagit fast att det enligt skolinspektionens praxis ska ställas samma krav på skolavslutningen som gäller för undervisningen i skolan.³³ Den kommunala skolan ska således genomgående vara icke-konfessionell. Men hur kommer det sig då att det ändå finns kommunala skolor som har avslutningar i t.ex. kyrkan?

Svaret är att det motiveras av tradition eller av att kyrkan är den enda större samlingslokalen i skolans närhet.³⁴ Enligt skolverkets riktlinjer är det möjligt för en kommunal grundskola att hålla skolavslutningar i kyrkan. Det uppställs dock krav på att själva skolavslutningen är av icke-konfessionell karaktär dvs. religiösa inslag såsom bön, välsignelse, trosbekännelse, predikan eller annan form av förkunnande får inte förekomma. Skolverket betonar även att det är angeläget att skolan utformar avslutningen så att alla elever kan delta. Skolavslutningen får med andra ord inte utformas så att den utgör religionsutövning för eleverna. Viktigt i sammanhanget är att Skolverket tolkar skollagen så att regleringen som kan befria elever från obligatoriska inslag enbart är kopplad till undervisningen och inte utbildningen. Således kan inte en elev med stöd av 7 kap. 19 § SkoLL befrias från deltagande i skolavslutning i kyrkan. Vad som nu anförts kan även appliceras på skolsamlingar vid firandet av andra högtider. Sådana

---

³² Juridisk vägledning – Mer om skol- och förskoleverksamhet i kyrkan eller annan religiös lokal s. 6, Skolverket.

³³ Se t.ex. Skolinspektionen, Beslut Dnr 41-2011:3039 och Dnr 2011:102.

³⁴ Mer om skol- och förskoleverksamhet i kyrkan eller annan religiös lokal s.1, Skolverket.

samlingar är dock underkastade samma restriktioner som skolavslutningar i övrigt.³⁵

Skolinspektionen har vid flertalet tillfällen kritiserat kommuner som ansetts ha för stora religiösa inslag i sina skolavslutningar. Som exempel tas här upp skolinspektionens beslut angående *skolavslutning i Hässleholms kommun*³⁶ och *skolavslutning i Marks kommun*³⁷. Scenarierna i de bägge fallen är snarlika.

I fallet med *Hässleholms kommun* hölls skolavslutningen i en kyrka där en präst höll tal med religiösa inslag, bad en bön och välsignade eleverna. Även psalmsång förekom, bland annat ”Nu tändas tusen juleljus” och ”Stilla Natt”. Skolinspektionen uttalade att även om kyrkor, präster och psalmer i och för sig utgör religiösa inslag så bedöms inte varje form av religiöst inslag i en skolavslutning vara oförenlig med författningarna. Bedömningen måste ske från fall till fall. Det framgår av skolinspektionens praxis att skolavslutningar kan hållas i kyrkan om tonvikten inte ligger på religiösa inslag utan snarare traditioner, högtidlighet och den gemensamma samvaron. I detta fall ansågs dock tonvikten inte legat på traditioner, högtidlighet och den gemensamma samvaron, varför Hässleholms kommun kritiserades.³⁸

Omständigheterna i fallet med *Marks kommun* är i stort sett identiska med föregående fall, bortsett från att prästen läste en bön. Skolinspektionen kom fram till att bönen utgjorde ett konfessionellt inslag, varför Marks kommun kritiserades.³⁹ Psalmerna kommenteras dock inte. Detta är i linje med de riktlinjer som Skolverket dragit upp. Skolverket menar nämligen att det är möjligt att sjunga ”Den blomstertid nu kommer” vid avslutningarna. Även om vi har att göra med en psalm så menar Skolverket att den ska tillåtas då

---

³⁵ Mer om skol- och förskoleverksamhet i kyrkan eller annan religiös lokal s. 5, Skolverket.

³⁶ Skolinspektionen, beslut Dnr 41-2011:3039.

³⁷ Skolinspektionen, beslut Dnr 41-2011:102.

³⁸ Skolinspektionen, beslut Dnr 41-2011:3039.

³⁹ Skolinspektionen, beslut Dnr 41-2011:102.

den är så tydligt förankrad och förknippad med traditionen kring skolavslutningar.⁴⁰

Skolinspektionen har i ett annat fall från 2009 valt att inte vidta några åtgärder mot en skolavslutning i en kyrka i *Göteborgs kommun*. Omständigheterna i fallet var sådana att skolavslutningen ägde rum i kyrkan, prästen höll tal och psalmen ”Den blomstertid nu kommer” sjöngs. Vid skolavslutningen rådde ingen obligatorisk närvaro, utan skolan anordnade istället ”alternativ avslutning” för de elever som inte ville gå till kyrkan. Inspektionen betonade vikten av att alla elever ska kunna delta i skolavslutningen. När skolan anordnar skolavslutning i kyrkan riskerar man att en minoritet bland eleverna stängs ute från en viktig del av gemenskapen. Eleverna kan anses stå i beroendeställning till skolan och det kan därför i praktiken vara svårt för den enskilde eleven att välja ett annat alternativ än det som skolan och majoriteten av eleverna påbjuder. Ansträngningen från den enskilde eleven att tacka nej till skolavslutningen i kyrkan kan bli en allt för stor uppoffring för eleven i förhållande till lärare och andra elever. Med anledning av det nyss sagda hänvisade Skolinspektionen i sitt beslut till *Lautsi mot Italien* (avgörandet i första kammaren, domen från domstolen i stor sammansättning kom inte förens 2011). Inspektionen konstaterade dock att en skolavslutning i kyrkan inte kan anses ge samma uttryck för skolans ståndpunkt som ett krucifix i ett klassrum kan anses göra.⁴¹ Skolinspektionens syn på frågan torde knappast ha ändrats efter det att domstolen i stor sammansättning förkunnat sin dom i målet.

4.4 Sammanfattningsvis

Mot bakgrund av skolinspektionens praxis kan vi sluta oss till att psalmer så som ”Den blomstertid nu kommer”, ”Stilla natt” och ”Nu tändas tusen juleljus” har accepterats av skolverket och skolinspektionen så som tillåtna inslag i skolavslutningarna. Detta trots att psalmerna innehåller uttrycken:

---

⁴⁰ Mer om skol- och förskoleverksamhet i kyrkan eller annan religiös lokal s. 5, Skolverket.

⁴¹ Skolinspektionen, beslut dnr 41-2009:3425.

”guds godhets rikedom, lovsäga herren gud, du milde Jesu Kriste”⁴²,
”Kristus till jorden är kommen, Eder är frälsaren född”⁴³ och ”född är
herren Jesus Krist, vår frälsare och gud”⁴⁴. Skolavslutningar får hållas i
kyrkan och det får även ske med en präst. Gränsen för de religiösa inslagen
och skyddet för den negativa religionsfriheten tar vid först vad beträffar
bön, välsignelser, trosbekännelser eller annan predikan. Stämmer då denna
syn på de svenska skolavslutningarna överens med regeringsformen, EKMR
och Europadomstolens praxis?

---

⁴² Den svenska psalmboken 1986 s. 326, psalm 199 - du blomstertid nu kommer.

⁴³ a.a s. 187, psalm 114 - Stilla Natt.

⁴⁴ a.a s. 189, psalm 116 - Nu tändas tusen juleljus.

5 Analys

Vad gäller skolavslutningar med religiösa inslag kan vi inte prata om en konflikt mellan den positiva och negativa religionsfriheten. Skolan kan inte anses ha en religionsfrihet, så som lagstiftningen är utformad. RF 2 kap. 1 § p. 6 omfattar ”var och ens” skydd gentemot det allmänna. Paragrafen stadgar alltså ingen som helst religionsfrihet för det allmänna, i vårt fall kommunerna som bedriver kommunala grundskolor. Detsamma kan sägas om artikel 9 EKMR. Vid skolavslutningarna uppstår således en konflikt mellan elevernas negativa religionsfrihet och skolans intresse av att upprätthålla traditioner. Europadomstolens praxis ger den negativa religionsfriheten i Europakonventionen ett betydligt mer omfattande skydd än vad RF erbjuder. Fokus i analysen kommer därför att ligga på EKMR.

5.1 Traditionens betydelse och staternas tolkningsutrymme

Intresset av att upprätthålla traditioner synes vara mycket starkt bland vissa av konventionsstaterna och religiöst baserad tradition är inget oväsentligt intresse, vilket blir särskilt tydligt i *Lautsi mot Italien*. Domstolen stadgade att traditioner ansågs falla inom konventionsstaternas tolkningsutrymme, vilket i fallet med skolkrucifixet fick konsekvensen att elevernas negativa religionsfrihet fick ge vika för traditionerna. Domstolens avgörande bör dock inte tolkas så att alla skolor i alla konventionsstater har en rätt att ha krucifix i klassrummen. Det domstolen gjorde var bara att utvidga staternas tolkningsutrymme i frågan.

Frågan kring den negativa religionsfriheten vid svenska skolavslutningar har aldrig besvarats i prejudicerande praxis. *Fahlbeck* belyser att skolan enda fram till 1960-talet har varit präglad av kristen protestantisk religion. Obligatoriska morgonböner och religiösa inslag i undervisningen har i historien förekommit. *Fahlbeck* menar dock att Europakonventionen riktar

sig mot stater och deras maktambitioner. Konventionen är i första hand utformad som ett skydd för minoriteter eftersom dessa ofta behöver skydd från staten och majoritetens uttryck.⁴⁵ *Enkvist* menar i sin tur att beträffande företeelser som sker inom ramen för majoritetens uttryck anses kultur och traditionsargumentet väga tungt, medan samma argument beträffande minoritetens uttryck väger mindre. Skolavslutningar i kyrkan är enligt *Enkvist* ett exempel på när så är fallet.⁴⁶

Praxis talar dock för att hänsyn till majoriteten och majoritetsprincipen kan tas i det enskilda fallet om omständigheterna klart talar för det. Detta talar för en proportionalitet där religiös mångfald sätts främst, men där hänsyn även skall tas till majoritetens uttryck.⁴⁷ Det nyss sagda stämmer väl överens med principen om staternas tolkningsutrymme. Tolkningsutrymmet möjliggör nämligen att majoritetsuttrycket i varje enskild konventionsstat tillmäts betydelse. Majoritetens uppfattning kring kultur och tradition väger tungt, oavsett om den i det specifika landet är av religiös eller mer sekulär karaktär.⁴⁸ Sammanfattningsvis tillmäts alltså både minoritetens och majoritetens intresse betydelse beträffande religiösa traditioner. Skolverket och skolinspektionen synes basera sin inställning till Skolavslutning i kyrkan på denna princip. Frågan är bara vilket intresse som ska ge vika? För att besvara denna fråga krävs en analys av de olika inslagen i skolavslutningen.

5.2 Kyrkan som lokal

Det finns, som ovan nämnts, ingen möjlighet för en elev att avstå från att gå till skolavslutningen. Reglerna om undantag från skolplikten gäller bara undervisning och kan inte appliceras på annan utbildning. Elevens vårdnadshavare kan givetvis ansöka om ledighet, men det är inte säkert att denna beviljas. Skulle den beviljas kan det leda till att eleven missar en

---

⁴⁵ Fahlbeck s. 199.

⁴⁶ Enkvist s. 248.

⁴⁷ Fahlbeck s. 202.

⁴⁸ Jmf. *Lautsi mot Italien* och *Dahlab mot Schweiz*.

viktig del i utbildningen och utesluts ur gemenskapen. En del skolor erbjuder alternativa avslutningar för de elever som inte vill gå till kyrkan. Skolinspektionen yttrade dock i fallet *Göteborgs Kommun*⁴⁹ att möjligheterna till befrielse från den ordinarie skolavslutningen kan anses liten därför att ansträngningen att tacka nej kan bli en alltför stor uppoffring för eleven.

Beträffande kyrkan som lokal ligger det nära till hands att dra paralleller till fallet *Lautsi mot Italien*. Hade domen från första kammaren fått stå sig är det inte omöjligt att konsekvenserna för svensk del skulle kunnat resultera i att kommunala skolavslutningar inte längre skulle kunna hållas i kyrkan. Skolinspektionen anförde dock i fallet med *Göteborgs kommun* att ett krucifix i klassrummet inte kan jämföras med att gå till kyrkan. En skolavslutning i kyrkan är enligt inspektionen ett enstaka inslag i utbildningen som inte kan anses ge uttryck för skolans ståndpunkt på samma sätt som krucifix i klassrummen. Dessutom menar skolinspektionen att det är en mildare form av inskränkning.

Det går givetvis att argumentera för att skolinspektionens syn på skolavslutningar i kyrkan som än mildare form av inskränkning är felaktig. En sådan diskussion är dock, ur rättsperspektiv, meningslös så länge slutsatsen inte är att skolavslutningar i kyrkan utgör en större inskränkning i elevernas negativa religionsfrihet än krucifixen i klassrummet. Skulle en domstol dra denna slutsats kan jämförbarheten mellan fallet *Lautsi mot Italien* och de svenska skolavslutningarna givetvis ifrågasättas och skolinspektionens praxis kritiseras. Det är inte helt omöjligt att en domstol skulle kunna göra en sådan bedömning mot bakgrund av att kyrkan, till skillnad från skolan, faktiskt är en plats för tillbedjan och utövandet av religiösa ritualer. I avsaknaden av sådan praxis kan dock endast konstateras att kyrkan som lokal vid skolavslutningar inte kan anses stå i strid med Europakonventionen. Sveriges avsaknad av sekulär tradition i detta sammanhang medför att det tolkningsutrymme som staten åtnjuter vad

---

⁴⁹ Skolinspektionen, beslut dnr 41-2009:3425.

gäller traditioners vara och icke vara kan anses motivera avslutningar i kyrkan.

5.3 Psalmer

5.3.1 Psalm som allsång

För att besvara frågan om psalmsång under skolavslutningen kan anses förenligt med Europakonventionen måste vi återgå till staternas tolkningsutrymme. I fallet *Lautsi mot Italien* utökades staternas tolkningsutrymme i frågan om traditioners vara eller icke vara, vilket talar för att Sverige även i detta fall har möjlighet att bestämma om psalmer ska få vara en del i skolavslutningen eller ej. Svaret är dock inte riktigt så enkelt. Krucifixet ansågs i fallet *Lautsi mot Italien* (domstolen i stor sammansättning) utgöra en passiv symbol. Detsamma torde inte kunna sägas om psalmer, i vart fall inte när de tar sig formen av allsång.

Domstolen i stor sammansättning öppnade nämligen upp för möjligheten att religiösa tal eller deltagande i religiösa aktiviteter inte omfattas av det utökade tolkningsutrymmet. Ett mer aktivt deltagande, så som exempelvis en psalmsång, torde alltså fortfarande kunna bryta mot konventionen. En viktig fråga att då ta ställning till är om avgörandet i *Lautsi mot Italien* kan anses ha spelat ut det tidigare avgörandet *Buscarini och andra mot San Marino*? Svaret på frågan torde vara nekande. Även om staternas tolkningsutrymme i viss mån utvidgades genom *Lautsi mot Italien* så rörde fallet en passiv symbol medan *Buscarini och andra mot San Marino* istället rörde avläggandet av en ed dvs. en mer aktiv handling med krav på deltagande. Mot bakgrund av att religiösa tal och aktivitet inte omfattas av *Lautsi mot Italien* torde vi kunna dra slutsatsen att fallet *Buscarini och andra mot San Marino* inte har spelat ut sin rätt. Omständigheterna i fallen torde även vara för olika för att de ska kunna jämföras.

Det finns dock betydande skillnader mellan *Buscarini mot San Marino* och situationen med psalmsång på skolavslutningen. För det första kan man fråga sig om en religiös ed verkligen är jämförbar med en psalm och för det andra rörde rättsfallet ett tydligt inslag av tvång medan deltagande i psalmsång har mer av frivilliga inslag. Vad som är gemensamt för de båda situationerna är att bägge staterna hävdar att den specifika företeelsen utgör en tradition i landet.

Vi kan konstatera att former av tvång föreligger i båda fallen. Vad gäller den religiösa eden så utgjorde den ett krav för att få sitta som parlamentsledamot i San Marino. Beträffande psalmsång vid skolavslutningar torde kravet sällan vara lika uttalat. Visserligen föreligger det ett tvång att infinna sig på skolavslutningen, men tvånget torde sällan innebära ett uttalat krav på aktivt deltagande i psalmsång. Ett uttalat krav skulle även äventyra elevens andra negativa fri- och rättigheter så som yttrandefrihet. Mot bakgrund av skolinspektionens uttalande i fallet *Göteborgs kommun* kan vi dock sluta oss till att ett tvång för den enskilde eleven även kan utgöras av svårigheten till att tacka nej. I en situation där en majoritet av eleverna och lärarna sjunger med i psalmsången krävs det ett ställningstagande från den enskilde eleven om denne inte önskar sjunga med. Ett sådant ställningstagande kan med hänsyn till skolinspektionens praxis anses vara en för stor uppoffring för eleven. Kravet på deltagande i psalmsång torde alltså vara minst lika reellt som kravet på avläggande av ed för den som önskar bli parlamentsledamot i San Marino.

Det avgörande torde således vara om ed är jämförbar med en psalm. Både en religiös ed och en psalm innehåller starka religiösa inslag. En ämbetsed definieras enligt nationalencyklopedin som ett högtidligt avgivet löfte om att vissa ämbetsplikter ska uppfyllas och en tro- och huldhetsed definieras som en försäkran om trohet och lydnad.⁵⁰ En psalm definieras å andra sidan i nationalencyklopedin som en kyrkovisa, främst avsedd för

---

⁵⁰ Nationalencyklopedin, *ed.*

församlingssång.⁵¹ Redan genom definitionen av de två kan vi se tydliga skillnader i syftet. En ed syftar således till att försäkra något. En psalm däremot syftar till en direkt religiös utövning och sjungs regelbunden inom kristna samfund. dvs. det är svårt att tolka in ett icke religiöst syfte. Psalmen sjungs oftast i en församling och syftar till att lovsjunga högre makter eller sjunga om högre makter. Det finns med andra ord starka argument för att betrakta psalmen som direkt religionsutövning.

Ett tvång på att sjunga en psalm vid skolavslutning kan alltså ses som religionsutövning vilket direkt står i strid med rätten till att inte behöva utöva någon religion. Det är svårt att på samma tydliga sätt betrakta eden som religionsutövning då den religiösa aspekten sällan torde vara det primära syftet. Mycket talar alltså för att psalmen faktiskt är att betraktas som närmare förankrad i religionsutövningen än vad eden är. Mot bakgrund av detta torde den praxis som Europadomstolen stadgade i *Buscarini mot San Marino* kunna tillämpas även beträffande kravet på psalmsång. Europadomstolen konstaterade att den inskränkning i den negativa religionsfriheten som den traditionsenliga eden innebar inte kunde ses som ”nödvändig i ett demokratiskt samhälle”. På samma sätt kan psalmer i form av allsång vid kommunala skolavslutningar anses stå i strid med Europakonventionen.

5.3.2 Att lyssna på psalm

Finns det då någon skillnad mellan att gemensamt sjunga och att lyssna på t.ex. en kör? Psalmen utgör då istället en mer passiv form av religiös påtryckning. Böner, välsignelser, predikan och liknande får inte förekomma vid skolavslutningarna. Detta verkar stämma bra överens med Europadomstolens praxis. Möjligheten att tvinga på eleverna sådan religionsutövning torde falla utanför gränserna för det tolkningsutrymme som domstolen satte upp i *Lautsi mot Italien*. Frågan är var gränsen skall dras mellan religiösa tal och psalmsång. Texten i många psalmer torde ha ett innehåll snarligt ett religiöst tal.

---

⁵¹ Nationalencyklopedin, *psalm*.

Psalmen kan inte försvaras enbart med argument kring dess traditionella plats i skolavslutningen.⁵² Möjligen skulle passivt lyssnande till psalmsång falla inom Sveriges tolkningsutrymme. Lika mycket talar dock för det motsatta.

5.4 Slutsats

Mot bakgrund av det som nu behandlats kan vi sluta oss till att utbildningen i den kommunala grundskolan idag inte kan anses vara helt icke-konfessionell. Skolavslutningarna i kyrkan synes dock inte stå i strid med Europakonventionen eller regeringsformen. Allsång i form av psalmer kan ifrågasättas med hänsyn till Europadomstolens praxis och skulle mycket väl kunna anses stå i strid med Europakonventionens bestämmelser angående skyddet för den negativa religionsfriheten och rätten till utbildning. Alla religiösa inslag i skolan kan inte försvaras med argument kring tradition, historia och kultur. Likväl är inte alla religiösa inslag i utbildningen förbjudna och konventionsstaterna har givits vidsträckta möjligheter att själva besluta kring religiösa traditioners vara eller icke vara i det egna landet.

Det är faktiskt en ren nödvändighet att möjligheten till skolavslutningar i kyrkan lagfästs. En inskränkning i den negativa religionsfriheten måste nämligen anges i lag. Inskränkningen måste utöver det anses nödvändig i ett demokratiskt samhälle med hänsyn till något av de skyddade intressena i art. 9 (2) EKMR. Närmast till hands ligger förmodligen att hänvisa till intresset av att upprätthålla moral. Förutsatt att vi får en ändring i Skollagen kommer skolavslutningar i kyrkan kunna fortsätta äga rum i Sverige. Det kan dock finnas ett behov av att se över dess innehåll inte mins beträffande psalmernas vara eller icke vara.

---

⁵² Jmf. Buscarini mot San Marino.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Statens offentliga utredningar

SOU 1975: 75 Medborgerliga fri- och rättigheter : regeringsformen : betänkande

Propositioner

Prop. 1975/76:209 – Om ändring i regeringsformen

Prop. 2009/10:80 – En reformerad grundlag

Böcker

Den svenska psalmboken 1986, anbefallen i bruk Första söndagen i advent 1986 av ärkebiskop Bertil Werkström, Verbum Förlag AB.

Enkvist, Victoria, Religionsfrihetens rättsliga ramar, Iustus, Diss. Uppsala : Uppsala universitet, 2013, Uppsala, 2013

Fahlbeck, Reinhold, Bed och arbeta = Ora et labora : om religionsfrihet i arbetsliv och skola : juridik, samhälle, praktik, 1. uppl., Liber, Malmö, 2011

Korling, Fredric & Zamboni, Mauro (red.): *Juridisk metodlära*, 1:a uppl., Studentlitteratur, Lund, 2013.

Artiklar

juridisk vägledning – Mer om skol- och förskoleverksamhet i kyrkan eller annan religiös lokal, senast granskad 18 oktober 2012, hämtad 21 Maj 2016, www.skolverket.se

Elektroniska källor

Eliason m.fl., Regeringsformen, (1 januari 2015 Zeteo), kommentar till 2kap. 2§.

Nationalencyklopedin, ed.

<http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/ed> (hämtad 2016-05-23)

Nationalencyklopedin, psalm.

<http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/psalm> (hämtad 2016-05-23).

Olsson, Lova - Öppning för religiösa inslag i skolan, publicerad 16 december 2013, uppdaterad 17 december 2013, hämtad 17 maj 2016, Svenska dagbladet, <http://www.svd.se/oppning-for-religiosa-inslag-i-skolan>

TT – Skolavslutning i kyrka blir laglig, publiceras 28 April 2016, hämtad 17 maj 2016, Svenska Dagbladet, <http://www.svd.se/skolavslutning-i-kyrkan-blir-laglig>

Rättsfallsförteckning

Domar från Europadomstolen

Wingrove mot Storbritannien (17419/90), 25 november 1996

Buscarini och andra mot San Marino (24645/94), dom 18 februari 1999

Murphy mot Irland (44179/98), 10 juli 2003

Första kammaren, Lautsi och andra mot Italien (30814/06), dom 3 november 2009

Dogru mot Frankrike (27058/05), 4 december 2008

Lautsi och andra mot Italien (30814/06), dom 18 mars 2011

Beslut från Europakommissionen

Kommissionen (29107/95), beslut 9 april 1997

Beslut från skolinspektionen

Skolinspektionen, beslut dnr 41-2009:3425

Skolinspektionen, beslut Dnr 41-2011:102

Skolinspektionen, beslut Dnr 41-2011:3039